

ROBERT B. WOŹNIAK

Szczecin

U PODSTAW BADAŃ SOCJOLOGII NA POMORZU ZACHODNIM

*Socjologia jest symbolem ostatniej nadziei
na globalne wychowanie naszego gatunku
i odnalezienie sposobów na lepsze życie.*

E. Babbie

Wstęp

Współcześnie każdy istotny społecznie problem, dziedzina naukowa, a więc również socjologia, o ile ma rozwiązywać lokalne i globalne kwestie, racjonalnie podejmuje je w aspekcie całości i wielości. Wynika stąd potrzeba tworzenia regionalnych instytutów, placówek naukowo-badawczych w zakresie socjologii, pedagogiki czy innych dyscyplin naukowych oraz stworzenia im możliwości realizacji przyjętych założeń.

Problematyka badań socjologicznych na Pomorzu Zachodnim w latach 1958–2008 jest tak szeroka, że nie sposób w jednym opracowaniu poruszyć wszelkie jej aspekty. Celem artykułu jest więc przedstawienie wybranych problemów związanych z tworzeniem i działaniem środowisk socjologicznych na Pomorzu Zachodnim. W prezentowanych rozważaniach starano się uwzględnić zarówno retrogenezę socjologii, jej stan obecny (diagnozę), jak i przyszłe per-

spektywy (prognozę) – zdając sobie sprawę z tego, że czas przyniesie nowe sytuacje mające wpływ na funkcjonowanie socjologii.

Można uznać, że społeczność ziem zachodnich Polski przechodziła przez zróżnicowane sfery ładu społecznego, co przybierało postać przemian czy też zmian lub reform społecznych. Krańcowa ich forma, rozumiana jako rewolucja (twarda lub miękka), przejawiała się w postaci konfliktów w latach 1948, 1956, 1970 i 1976 oraz w radykalnym przełomie w 1989 r.

W przemianach tych wyróżnić można fazy lub etapy zmian o rozmaitych, zróżnicowanych i krzyżujących się konfiguracjach, przybierających postać zmian: ewolucyjnych (stopniowych), radykalnych lub mieszanych o charakterze zróżnicowań wielokierunkowych.

Procesy toczące się na ziemiach zachodnich i północnych Polski umownie można osadzić w kilku sekwencjach czy też krzyżujących się fazach:

- w fazie **migracji i adaptacji**, która po 1945 r. objęła kilka milionów osób; stanowiła ona zarazem początkowy okres formowania się życia społecznego na ziemiach zachodnich;
- w fazie **okresu przejściowego**, tworzącej „pomosty” rozciągnięte nad mikro-, mezo- i makrostrukturami w sferze społeczno-przestrzennej, kulturowej i ideologicznej;
- w fazie **przełomu**, stanowiącej rekonstrukcję struktur władzy dawnego systemu, ich zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego charakteru; epokowym jej wyrazem był rok 1989;
- w fazie **formowania się otwartego (ponowoczesnego) społeczeństwa obywatelskiego**. Trwa ona obecnie w zróżnicowanej postaci, przechodząc zmiany postrewolucyjne we wszystkich niemalże sferach i kierunkach (zarówno regresywnych, jak i progresywnych).

Porządek ów, budowany rozmaitymi siłami i mechanizmami, podlegał ewolucji w kierunku rosnącej złożoności norm i reguł postępowania w długofalowych procesach specjalizacji – dyferencjacji – integracji i dezintegracji. Złożoność i niestabilność tych procesów występowała zwłaszcza w pierwszym etapie przemian na ziemiach zachodnich.

Jak w takim stanie rzeczy kształtowała się od 1958 r. socjologia na ziemiach zachodnich i północnych Polski? Jakie przesłanki sprzyjały rozwojowi tej dyscypliny wiedzy? Czy możliwa i potrzebna jest obecnie socjologia o ziemiach zachodnich? Jakie są jej dalsze drogi kreowania? Nie są to oczywiście wszystkie istotne zagadnienia wymagające dalszych poszukiwań badawczych.

Odpowiedź na te pytania oparta zostanie na wynikach badań socjologicznych oraz na wtórnej ich analizie powiązanej z refleksją socjologiczną.

Ziemie zachodnie traktujemy w tym ujęciu w aspekcie socjologicznym jako *makroregion morski*, do którego dołączony jest obszar dawnego województwa koszalińskiego ze Słupskiem, Elbląskiem i Gdańskiem. Obszary te, ze względu na środowisko geograficzne, styczność przestrzenną z morzem, wskaźniki urbanizacji, strefę pogranicza, przyrost naturalny, kształtowanie się nowoczesnej struktury społeczno-kulturowej itp. – są przykładem wieloczynnikowej aktywności społeczno-ekonomicznej i kulturowej makroregionu. Z uwagi jednak na ograniczony dostęp do źródeł w większości skoncentrujemy się na analizie socjologii Pomorza Zachodniego.

Zachodniopomorska refleksja teoretyczno-metodologiczna i badania socjologiczne rozwijały się w ścisłym powiązaniu z nauką polską i europejską (Szacki 1995)*. Bliskie związki naukowe z uniwersytetami (Poznańskim, Wrocławskim, Śląskim, Jagiellońskim) oraz pozauniwersyteckimi placówkami naukowymi (Instytut Zachodni w Poznaniu, Instytut Zachodniopomorski [IZP] w Szczecinie, Instytut Śląski w Opolu) tworzyły podstawy rozwoju tej dyscypliny.

Jednocześnie rozwój kontaktów z zagranicą, umowy z Rostokiem, Hamburgiem, Sankt Petersburgiem, z Bremą i Uppsalą – stały się ramami twórczej współpracy naukowej.

Rozwój socjologii na Pomorzu Zachodnim w okresie pięćdziesięciolecia 1958–2008 przebiegał w różnych formach i fazach. Każda kolejna faza miała inną postać i zawierała elementy poprzedniej; z kolei każda faza wcześniejsza stanowi podstawę dla późniejszej. Istniejące fazy pozostawiają po sobie określony dorobek i wpływają na kształt późniejszych faz.

Badanie recepcji i rozwoju metodologicznych poglądów socjologii na Pomorzu to przedsięwzięcie bardzo złożone. Dla klarowności można w rozwoju tym wymienić co najmniej trzy, a nawet cztery fazy.

Punkt wyjścia pierwszej fazy – narodzin socjologii – to *rejestracja* poglądów i analiza socjologicznych prac teoretyczno-metodologicznych, jakie prowadzono na Pomorzu Zachodnim, tych, które docierały z innych obszarów badań. Wstępne *zakorzenie* socjologii oznaczało też penetrację przestrzeni

* Dane bibliograficzne cytowanych publikacji umieszczono w literaturze na końcu artykułu.

badawczej, uwiarygodnienie źródeł wiedzy i procedur, w jakich wiedza ta była zdobywana, oraz jej efektów.

W drugiej fazie następuje rozwój badań i formalizacja oraz instytucjonalizacja socjologii oraz jej działalności badawczej. Konceptualizacja i operacjonalizacja przedmiotu ma charakter przekraczania, *dryfowania* od stoczniowców do portowców, od marynarzy do rybaków, od brzegu do brzegu czy też od fali pokoju do fali konfliktu. Stąd narodziny socjologii morskiej, miast portowych, przymorza.

W kolejnej fazie zmian na ziemiach zachodnich i północnych Polski – fazie modernizacji i transformacji – socjologia przybiera postać nowoczesną. „Żegluję” ona od peryferii ku centrum nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego, opisuje i wyjaśnia proces dochodzenia społeczeństwa do nowoczesności życia w rozmaitych sferach: kultury, pracy, polityki, życia codziennego.

W czwartej fazie wyłania się globalizacja. Współcześnie w coraz większym stopniu obejmuje ona coraz większe fragmenty rzeczywistości społecznej, lokalnej i ponadlokalnej.

Ponowocześnie wzrasta podatność poszczególnych państw i narodów na różnorodne oddziaływania, uwarunkowania globalne w dziedzinie ekonomii i polityki, kultury i ról społecznych pełnionych przez ludzi. Łączy się z tym powstanie społeczeństwa obywatelskiego, odchodzenie od totalizacji do demokracji, wytwarzanie nowego ładu społecznego i kulturowego, jak i powstawanie nowych dyscyplin naukowych, w tym socjoglobalistyki (Woźniak 2007).

Wstępna adaptacja socjologii

Szeroko rozumiana socjologia wywodzi się z różnych źródeł, których należy szukać w drugiej połowie XIX w. Jej początki trzeba upatrywać nie tylko w długiej i bogatej tradycji klasycznej myśli społecznej, politycznej oraz socjologicznej, ale także łączyć z procesami dokonującymi się w Europie i Polsce (Janiszewski, Woźniak 1992; Janiszewski 1993). Wyraźne wątki socjologii występują w systemie socjologicznym Ludwika Gumplowicza (1838–1909). Jego prace naukowe, publikowane głównie w języku niemieckim, obejmowały koncepcje walki ras, konfliktu społecznego, walki społecznej, walki narodów i religii, funkcji państwa jako kategorii panowania jednej grupy nad drugą i inne zagadnienia stanowiące elementy socjologii pogranicza.

W nurcie tych badań znaczącą rolę odegrał Józef Supiński (1804–1893), autor wielu prac, wśród których podstawowe znaczenie mają dwie rozprawy: *Myśl ogólna fizjologii wszechświata* (1860) i *Szkola polska gospodarstwa społecznego* (1862–1865). W swojej koncepcji socjologicznej Supiński dokonał podziału tworów społecznych na organiczne (np. naród) oraz mechaniczne (np. państwo). W ujęciu tym uwypukla się idea supremacji narodu nad państwem. Supiński dokonuje także typologii grup społecznych oraz wyodrębnia grupy o charakterze wspólnot, a także grupy o charakterze zrzeszeń, jak również układy o formie instytucjonalnej.

Można przyjąć, iż w socjologicznych koncepcjach narodu i państwa stopniowo narastała idea socjologii o ziemiach zachodnich i północnych Polski, która klarowny wyraz znalazła w pracach Floriana Znanieckiego (1882–1958) i jego uczniów. Znaniecki w wielu dziełach przedstawił swój system teoretyczny, składający się z czterech układów: czynów społecznych, stosunków społecznych, osobowości społecznych i grup społecznych (Dulczewski 1984). System ten obejmował różne dziedziny, wśród których studia nad antagonizmem między obcymi i socjologia walki o Pomorze zajmują ważne miejsce (Znaniecki 1931, 1935). Oprócz tego Znaniecki badał problemy kultury i cywilizacji, wychowania, antagonizmu międzygrupowego czy też problemy miasta i wsi oraz problemy narodu. W 1930 r., na II Naukowym Zjeździe Pomorzoznawczym, wygłosił referat pt. *Siły społeczne w walce o Pomorze*, opublikowany w wydawnictwie „Polskie Pomorze” (1931), a następnie – z nieco zmienionym zakończeniem – jako *Socjologia walki o Pomorze* (1935). Na studium Znanieckiego patrzeć można jako na rezultat oddziaływania „poznańskiej szkoły zachodniej”. Znaniecki był pierwszym uczonym, który na przykładzie walki o Pomorze oświetlił zagadnienie stosunków polsko-niemieckich z punktu widzenia teorii socjologicznej i zachęcał swych współpracowników do podejmowania tej problematyki. Z jego inspiracji i zachęty powstało obszerne, oparte na materiałach terenowych, studium antagonizmu polsko-niemieckiego pióra jego ucznia i współpracownika Józefa Chałasińskiego (Chałasiński 1935; Kwilecki 1982).

W *Socjologii walki o Pomorze* Znaniecki pisał, że stosunki polsko-niemieckie, których jednym z zasadniczych elementów jest konflikt o Pomorze, staną się wkrótce częścią szerszego konfliktu społecznego, konfliktu światowego pomiędzy wszystkimi siłami o ekspansji destrukcyjnej i nowymi siłami twórczej ekspansji. W takim konflikcie narody, które w swych zewnętrznych

związkach okazują raczej tendencje [do] twórczej ekspansji, będą miały – o ile reszta elementów będzie po obu stronach jednakowa – niewątpliwą przewagę nad tymi, których działanie kierowane jest tendencjami destrukcyjnymi; destrukcyjna ekspansja pewnej grupy narodowej spotyka tylko sprzeciw innych grup, ekspansja konstrukcyjna zawsze znajduje w innych grupach jakieś potencjalne siły społeczne, gotowe do współpracy.

Dzisiaj można przyjąć, iż „konstrukcyjne” siły społeczne odkryte przez Znanieckiego mogą stanowić podstawę nowego ładu społecznego w Europie i na świecie (Woźniak 1996), a także mogą być wprowadzeniem do współczesnej socjologii o ziemiach zachodnich albo szerzej: socjologii stosunków polsko-niemieckich i ruchów etnicznych, rozwijanej przez ośrodki i instytucje naukowe w Polsce od 1945 r. Na Uniwersytecie Poznańskim prace Władysława Markiewicza, Zygmunta Dulczewskiego, Pawła Rybickiego, Andrzeja Kwileckiego, Andrzeja Saksona i wielu innych stanowiły kontynuację tego nurtu badań (Białecki 1965).

Badania prowadzone na ziemiach zachodnich od samego początku miały charakter interdyscyplinarne. W 1945 r. Instytut Zachodni w Poznaniu zapoczątkował cykl wydawniczy pod nazwą „Ziemie Staropolskie”, w ramach którego ukazały się oddzielne tomy o Opolszczyźnie, Dolnym Śląsku, ziemi lubuskiej, Pomorzu Zachodnim, Warmii i Mazurach. Opracowania te stanowiły ważny czynnik kształtowania świadomości narodowej osadników. Istotną rolę w badaniach socjologicznych odegrała Rada Naukowa dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych, której członkowie (m.in. R. Buławski, K. Dobrowolski, P. Rybicki, T. Kłapkowski) – ogłaszali opracowania naukowe w „Zeszytach Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych”. Prowadzono również badania szczegółowe poszczególnych społeczności (Dulczewski 1971; Woźniak 1976) oraz kategorii społeczno-zawodowych (Dulczewski, Kwilecki 1970).

Specyfika ziem zachodnich została zarysowana także w badaniach etnograficznych i w bogatych materiałach z konkursów pamiętnikarskich. Problematyka socjologiczna tych ziem znalazła szerokie odbicie zwłaszcza na VII Ogólnopolskim Zjeździe Socjologów we Wrocławiu w 1968 r. Wówczas blok „socjologia Ziemi Zachodnich” prowadził Ludwik Janiszewski, prezentując zarazem panoramę socjologii szczecińskiej.

Pierwsze w Polsce badania socjologiczne ziem zachodnich podjęto w 1947 r. w poznańskim ośrodku naukowym, zajmującym się procesami osadniczymi na tych ziemiach. Kontynuatorem tych badań w latach 1957–1958 był Zakład So-

cjologii Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Szczególnie cenne okazały się pierwsze penetracje i socjologiczne zakotwiczenie badań nad procesami adaptacji społecznej osadników-rybaków, prowadzone przez Zygmunta Dulczewskiego. Dowiodły one, że ok. 70% ówczesnych rybaków morskich wywodziło się ze środowisk wiejskich.

Obiektem badań Morskiego Instytutu Rybackiego była kategoria społeczna rybaków morskich w Polsce. Badaniami tymi zajmowała się bezpośrednio Aurelia Polańska (1965), która interesowała się przeobrażeniami zawodu rybaka morskiego, cechami społeczno-demograficznymi rybaków, problemami motywacji zawodowej, procesami przystosowania się do pracy i życia na statku oraz innymi zagadnieniami.

W okresie prac wstępnych rozpoczęto też badania psychosocjologiczne wśród załóg Marynarki Wojennej i marynarzy floty transportowej. Zajmowano się też selekcją i przygotowaniem do zawodów morskich. Głównym inicjatorem tych badań w Gdańsku był Tadeusz Olchowy (1960).

W 1965 r. rozpoczęto badania socjologiczne nad rybołówstwem trawlerowym i lugrotrawlerowym Świnoujścia i Szczecina w przedsiębiorstwach połowowych „Odra” i „Gryf”. Prowadzono je w ramach Sekcji Socjologiczno-Demograficznej IZP w Szczecinie oraz w Katedrze Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM) pod kierunkiem prof. Władysława Markiewicza. Kontynuowano też badania reemigrantów z Francji. Badania, których celem było poznanie problemów identyfikacji rybaków z wykonywanym zawodem, prowadził Ludwik Janiszewski, a ogłosił je drukiem w 1967 r. w Poznaniu.

Formalizacja i instytucjonalizacja badań

Wraz z zakończeniem badań przez Ludwika Janiszewskiego i ukazaniem się w 1965 r. w Gdyni pracy Aurelii Polańskiej zaczęły się szerzej rozwijać badania socjologiczne nad problematyką morską i Pomorza Zachodniego. Faza ta stanowiła przejście od badań sondażowych lub dorywczych do badań systematycznych i zinstytucjonalizowanych. Widoczne stało się zarazem narastanie działalności organizacyjnej, naukowej i wydawniczej na Pomorzu Zachodnim. Jednocześnie problematyka badań socjologicznych, inicjowana przez Morski Instytut Rybacki w Gdyni oraz IZP w Szczecinie, zaczęła się rozszerzać. Do systematycznych i planowych prac naukowych włączyły się takie instytucje, jak

resortowe pracownie psychologii i socjologii przedsiębiorstw morskich, Ośrodek Badań Naukowych Koszalińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, Katedra Socjologii Uniwersytetu Gdańskiego oraz tamtejszy Instytut Medycyny Morskiej. W systemie sieci placówek morskich poważną rolę odegrały politechniki kształcące inżynierów dla gospodarki morskiej, wyższe szkoły morskie w Gdańsku i Szczecinie, Wydział Rybacki Akademii Rolniczej w Szczecinie, Zakład Medycyny Morskiej Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie, a także Sekcja Socjologii Morskiej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Socjologicznego i Zakład Socjologii Morskiej Polskiej Akademii Nauk, zlokalizowany w Szczecinie.

Poczynania te pozwoliły na pełniejsze zintegrowanie organizacyjne i merytoryczne socjologów zajmujących się badaniem problematyki Pomorza Zachodniego. Nadto umożliwiły prowadzenie wspólnych, planowych i długofalowych badań, bardziej efektywnych niż w okresie wstępnych poszukiwań badawczych. Spowodowało to zarazem lepszą wymianę doświadczeń, organizowanie konferencji naukowych, instytucjonalne nawiązywanie współpracy badawczej z innymi ośrodkami naukowymi i podejmowanie owocnych inicjatyw wydawniczych.

Wraz z gromadzeniem faktów empirycznych stale rósł dorobek naukowy. Jego świadectwem są różnorodne publikacje, drukowane głównie w takich czasopismach, jak: „Przegląd Zachodniopomorski”, „Zeszyty Naukowe” Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, „Nawigator” Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni, „Technika i Gospodarka Morska”, „Nautologia”, „Studia Socjologiczne”, „Kultura i Społeczeństwo”, a ostatnio „Roczniki Socjologii Morskiej” Polskiej Akademii Nauk. Na opublikowane prace składa się ponad dwa tysiące rozpraw i artykułów naukowych w czasopismach oraz pokaźna liczba wydawnictw książkowych. Światowy dorobek naukowy w tym zakresie jest również bardzo znaczny (Gringhuis 1963; inni).

W tym czasie dużą aktywność przejawiała Sekcja Socjologiczna-Demograficzna IZP, powstała w 1961 r. w Szczecinie. Przedmiotem badań zespołu naukowego tej sekcji były problemy organizacji czasu wolnego (Janiszewski, 1968), zainteresowania i aspiracje załóg pływających (Woźniak 1970; inni), system działalności kulturalno-oświatowej we flocie morskiej (Milian 1980), jak również badania stoczniovców i dokerów (Woźniak 1969a i b) oraz rodzin ludzi morza (Janiszewski 1976), a także zbiorowości Pomorza.

Wokół Sekcji Socjologiczno-Demograficznej (kierowanej najpierw przez prof. Alfreda Wielopolskiego) skupili się stosunkowo nieliczni miejscowi badacze, interesujący się problematyką socjologiczną: Halina Winiecka – wykształcenie socjologiczne i pedagogiczne; Bolesław Sadaj – filologiczne i filozoficzne; Ludwik Janiszewski – socjologiczne; Bożena Chmielewska, która wkrótce przejęła kierownictwo Sekcji Socjologiczno-Demograficznej IZP i przygotowała pierwszą koncepcję badań socjologicznych nad miastem Szczecin.

Halina Winiecka zakończyła badania nad adaptacją społeczno-kulturalną mieszkańców dzielnicy Gumieńce. Wyniki badań zostały opublikowane w formie książkowej. Bolesław Sadaj prowadził badania nad społecznymi problemami zawodu nauczyciela. Badania te zostały uwiecznione wydaniem publikacji. Ludwik Janiszewski podjął pracę badawczą nad rybakami dalekomorskimi i ich postawami wobec wykonywanego zawodu (Janiszewski 1967).

Pracownicy zatrudnieni w zakładowych pracowniach socjologiczno-psychologicznych rozpoczęli badania nad załogami stoczniovców, portowców, marynarzy i rybaków dalekomorskich. Były one jednakże wyraźnie podporządkowane utylitarnym i wewnętrznym potrzebom przedsiębiorstw morskich. W 1963 r. z inicjatywy Pracowni Socjologiczno-Psychologicznej Polskiej Żeglugi Morskiej zorganizowano ogólnopolską sesję naukową poświęconą problematyce społecznej ludzi morza. Trzy lata później (1966) odbyła się kolejna ogólnopolska konferencja naukowa nt. „Społeczne problemy przedsiębiorstw przemysłowych”, zorganizowana przez Sekcję Socjologiczno-Demograficzną IZP i Pracownię Socjologiczno-Psychologiczną Stoczni im. Adolfa Warskiego. Na konferencji referaty wygłosili m.in.: J. Szczepański, Z. Dulczewski, J. Kulpińska i S. Kowalewska. Materiały z konferencji zostały opublikowane w 1968 r. w postaci pracy zbiorowej pod redakcją Andrzeja Kwileckiego, głównego inspirowatora i organizatora tej konferencji. Kwilecki, kierując Sekcją Socjologiczno-Demograficzną (po odejściu B. Chmielewskiej do Koszalina), opracował projekt badań socjologicznych nad świadomością mieszkańców Szczecina. W projekcie tym nawiązywał z jednej strony do badań Floriana Znanieckiego i jego znanej pracy pt. *Poznań w świadomości jego obywateli* (Poznań, 1931), z drugiej zaś odwoływał się do koncepcji konkursu ogłoszonego przez Katedrę Socjologii UAM w Poznaniu pt. „Czym jest dla Ciebie miasto Poznań”.

Projekt stał się cennym źródłem inspiracji do badań nad społeczeństwem Pomorza Szczecińskiego. Inspirację tę wykorzystał później Ludwik Janiszew-

ski, opracowując na zlecenie dyrekcji IZP „pytania pomocnicze” ułatwiające pisanie pamiętników na konkurs „Dzieje rodzin szczecińskich w XX wieku”.

Lata 1968–1985 łączyły się z intensywną działalnością badawczą i organizatorską Sekcji Socjologiczno-Demograficznej IZP, kierowaną od 1968 r. przez L. Janiszewskiego. Sekcja zaczęła skupiać coraz więcej badaczy, nie tylko ze Szczecina, lecz również z innych ośrodków Wybrzeża, takich jak Gdynia i Gdańsk. W tym samym roku powołany został w ramach sekcji Zespół do Badań Czasu Wolnego Ludzi Morza, w skład którego weszli: Zenon Borucki, Zygmunt Dulczewski, Ludwik Janiszewski, Stanisław Lasek, Lech Milian, Jan Nikołajew, Tadeusz Olchowy, Eligiusz Sitek i Robert Woźniak. Podjęte przez zespół badania interdyscyplinarne nad problematyką czasu wolnego ludzi morza na statku i lądzie miały niezwykle doniosłe konsekwencje dla przyszłych kierunków rozwoju socjologii na Pomorzu. Z pewnością wyznaczyły one dominującą rolę badaniom empirycznym, które kilka lat później stały się załączkiem tworzenia w Szczecinie nowej subdyscypliny socjologicznej, tj. socjologii morskiej (Janiszewski 1977; Sosnowski 1984).

Zgromadzone przez zespół wyniki badań stały się podstawą zorganizowania przez Sekcję Socjologiczno-Demograficzną IZP ogólnopolskich konferencji naukowych: „Ludzie morza” (1968), „Życie kulturalne na statku” (1969) i „Czas wolny ludzi morza” (1972). Materiały poszczególnych konferencji naukowych zostały opublikowane jako prace zbiorowe pod redakcją Ludwika Janiszewskiego. Wydawcą prac był Instytut Zachodniopomorski. Jego dyrekcja publikowała dorobek naukowy członków Sekcji Socjologiczno-Demograficznej, udostępniała również łamy kwartalnika „Przegląd Zachodniopomorski”, gdzie wielu badaczy związanych z tą sekcją ogłaszało drukiem swe artykuły i recenzje naukowe. W tym czasie Lech Milian wydał dwie prace zwarte: *Czas wolny marynarzy statków transportowych* (1972) oraz „*Nie samą wachtą...*”. *Problemy wypoczynku marynarzy na statkach* (1973).

Coraz też bardziej przedmiotem zainteresowania badawczego stawali się stocznioowcy, tworzący charakterystyczną zbiorowość społeczną Szczecina, powiązaną z resortem gospodarki morskiej (Woźniak 1976; Kozłowska 2008).

Oprócz problematyki morskiej ważne miejsce zajęły w tym czasie badania z zakresu socjologii pracy i przemysłu oraz socjologii kultury. Świadczą o tym penetracje naukowe prowadzone przez Roberta Woźniaka w Zakładach Chemicznych „Wiskord”. Ich wyniki zostały przedstawione w 1973 r. na sympozjum naukowym nt. „Stosunków międzyludzkich w przedsiębiorstwie przemy-

słowym” i uwieńczone opublikowaniem pracy zbiorowej pt. *Spoleczność zawodowa chemików* (1975).

Halina Winiecka kontynuowała systematyczne badania z zakresu socjologii muzealnictwa, a Stanisław Lasek zakończył badania nad absolwentami szkół wyższych Szczecina.

Duże znaczenie dla kształtowania się środowiska socjologicznego miały też inne instytucje, takie jak Polskie Towarzystwo Socjologiczne (PTS), Zespół Socjologiczny i Pracownia Socjologiczna Wyższej Szkoły Nauczycielskiej – Filii UAM.

Już w 1969 r. powstało w Szczecinie Koło Socjologów przy oddziale PTS w Poznaniu. Rok później zostało ono przekształcone w Oddział Szczecińsko-Koszaliński z siedzibą w Szczecinie. Natomiast w 1974 r. powołany został Oddział Szczeciński PTS, którego przewodniczącymi byli: Ludwik Janiszewski, Robert B. Woźniak, Włodzimierz Durka, a ostatnio Żaneta Stasienuk. Towarzystwo to odegrało bardzo istotną rolę w integracji socjologów i badaczy problematyki socjologicznej w Szczecinie, przyczyniło się do skoordynowania ich poczynań badawczych i organizacyjnych oraz do podnoszenia fachowych kwalifikacji członków. Na seminariach wskazywano na potrzebę doskonalenia warsztatu metodologicznego.

Poważnym impulsem do systematycznych badań socjologicznych była najpierw Wyższa Szkoła Nauczycielska – Filia UAM (1968–1973), a później (od 1973 r.) Wyższa Szkoła Pedagogiczna, będące pierwszymi w Szczecinie placówkami humanistycznymi. W ich ramach działały wyspecjalizowane komórki organizacyjne, takie jak Zespół Socjologiczny, kierowany przez L. Janiszewskiego (1968–1970), i Pracownia Socjologiczna (od 1971 r.) oraz Zakład Nauk Społeczno-Filozoficznych. W instytucjach tych zainicjowano badania empiryczne i teoretyczne z zakresu socjologii morskiej oraz socjologii pracy i rodziny.

W tymże okresie socjologowie szczecińscy podjęli próbę „naukowego wyjścia” poza granice lokalne (prowincjonalne) i ukazania owoców swych badań na forum ogólnopolskim i poza granicami kraju. Ukazały się pierwsze publikacje w centralnych czasopismach polskich, takich jak „Studia Socjologiczne”, oraz pierwsze ekspertyzy opracowywane dla władz rządowych. W 1970 r. środowisko socjologiczne Szczecina zaprezentowało wyniki swych badań nad czasem wolnym ludzi morza na VII Światowym Kongresie Socjologii w Warnie. Nawiązano pierwsze kontakty z zagranicznymi ośrodkami badań

socjologicznych, zwłaszcza z zakresu problematyki morskiej, w Norwegii (Oslo i Trondheim) i Wielkiej Brytanii (Cardiff i Hull). Niektórzy badacze wygłaszali referaty w Cardiff (1972, 1974) i Amsterdamie (1975).

Po 1976 r. nastąpiło dalsze wzbogacanie badań o charakterze ogólnopolskim. W latach 1976–1989 szczecińscy socjologowie wprowadzeni zostali po raz pierwszy do ogólnopolskich badań koordynowanych, realizowanych w ramach następujących problemów: „Rodzina w okresie rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego”; „Sukces małżeński w rodzinach marynarzy” (L. Janiszewski); „Rodzina kolejarzy szczecińskich” (J. Lindecki); „Kompleksowy rozwój budownictwa do roku 1990” (A. Sosnowski, L. Janiszewski); „Świadomość historyczna składnikiem świadomości społecznej” (E. Nowakowska). W wyniku realizacji tych badań uzyskano interesujący i bogaty materiał empiryczny, stanowiący podstawę dla wielu opracowań: referatów, raportów, artykułów i książek.

W latach 1981–1985 kontynuowano badania koordynowane w ramach problemu węzłowego W.11.9 i pt. „Stan i przeobrażenia rodziny polskiej w latach 1976–1985”. W ramach tego problemu realizowano temat „Zawody związane z morzem a rodzina i małżeństwo” w kilkuosobowym zespole badawczym pod kierunkiem L. Janiszewskiego. Badano następujące podtematy: „Społeczne determinanty doboru małżeńskiego w rodzinach marynarzy i ocena ich trafności” (H. Mrzygłód), „Społeczne determinanty i skutki konfliktów małżeńskich w rodzinach marynarzy” (M. Kaczmarczyk-Sowa), „Tradycje zawodowe w rodzinach marynarzy i rybaków” (A. Nowak), „Uczestnictwo rodziny ludzi morza w kulturze” (B. Gębski) i „Wpływ zawodu dokera na strukturę i funkcję rodziny” (S. Ananiewicz). Celem badań było rozpoznanie związków i zależności, jakie występują między zawodami morskimi a różnymi aspektami i procesami życia rodzinnego i małżeńskiego ludzi morza. Część materiałów została przedstawiona w postaci referatów i komunikatów naukowych na dwóch kolejnych konferencjach ogólnopolskich zorganizowanych w Szczecinie: „Rodzina szczecińska w procesie przemian społecznych” (1980) i „Zawody związane z morzem a życie rodzinne” (1985).

Nastąpiło znaczne poszerzenie i wzbogacenie problematyki badawczej. Przedmiotem badań stały się procesy tworzenia się wielkoprzemysłowej klasy robotniczej w Szczecinie (R. Woźniak, J. Kowalewski, B. Łuczak), procesy przemian społecznych i kulturowych na wsi szczecińskiej (W. Michna, J. Kowalewski, B. Łuczak, L. Janiszewski, M. Kaczmarczyk-Sowa, H. Mrzygłód),

problemy społeczne i ekologiczne miasta (R. Woźniak, W. Krantz), problemy socjologii wychowania (B. Sadaj, K. Suszek, K. Zacha), socjologiczne zagadnienia współpracy przygranicznej Polski z NRD (R. Woźniak, J. Kowalewski, B. Łuczak), problemy twórczości racjonalizatorskiej w przedsiębiorstwie przemysłowym (T. Makowska), socjologiczno-filozoficzne i polityczne problemy rewolucji naukowo-technicznej (K. Matraszek), społeczne determinanty uczestnictwa rekreacji fizycznej (H. Mieczkowska).

W okresie tym, dzięki intensyfikacji badawczej, w środowisku socjologów szczecińskich szczególnie nastąpiło ożywienie w zakresie działalności publikacyjnej. Wydano drukiem ponad dwieście opracowań, w tym kilka pozycji książkowych, takich jak: R. Woźniak, *Stoczniovcy Szczecina* (1976) oraz *Struktury społeczności małych miast* (1979); E. Nowakowska, *Kształtowanie się świadomości regionalnej na Pomorzu Szczecińskim* (1980); J. Lindecki, *Środowisko pracy kolejarzy i ich środowisko rodzinne* (1982). Znaczna liczba publikacji książkowych związana była socjologią morską. Świadczą o tym następujące prace: L. Janiszewski, *Rodzina marynarzy i rybaków morskich* (1976) i *Socjologia morska* (1977); A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Edukacja w szkołach morskich* (1983); A. Sosnowski, *Środowisko społeczno-zawodowe marynarzy* (1984); L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Socjologia morska. Wybór zagadnień* (1984). Pod redakcją Ludwika Janiszewskiego ukazały się dwie prace zbiorowe: *Problemy i kierunki rozwoju socjologii morskiej* (1980) i *Rodziny szczecińskie w świetle badań empirycznych* (1982). Niektóre wymienione prace zawierają rozważania teoretyczne i metodologiczne, związane z konceptualizacją zwłaszcza socjologii morskiej.

Nastąpił wzrost aktywnego uczestnictwa socjologów Pomorza Zachodniego w konferencjach ogólnopolskich, w tym w V Zjeździe Socjologii Polskiej w Krakowie (1977) i VI Zjeździe Socjologii Polskiej w Łodzi (1981), a także w Katowicach i Poznaniu, gdzie w ramach wyodrębnionej grupy roboczej szczecinianie zorganizowali sesję naukową dotyczącą stanu rozwoju socjologii morskiej (L. Janiszewski) oraz socjologii pogranicza (R. Woźniak). Brali czynny udział w wielu sympozjach i sesjach naukowych o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym, byli autorami wielu odczytów w ośrodkach zagranicznych (Cardiff, Londyn, Glasgow, Aberdeen, Göteborg, Lund, Sztokholm, Rostok, Hamburg, Turku, Helsinki). Zaczęli aktywnie uczestniczyć w licznych gremiach naukowych w kraju i za granicą (np. jako członkowie socjologicznych zrzeszeń i towarzystw naukowych).

Postępująca instytucjonalizacja środowiska socjologicznego Szczecina stanowiła ważny czynnik dalszego rozwoju. Oprócz nowych uczelnianych struktur organizacyjnych Pomorza Zachodniego, takich jak Zakład Socjologii Instytutu Nauk Społeczno-Filozoficznych Wyższej Szkoły Pedagogicznej (od 1976 r.), powoływano cały szereg instytucji pozauczelnianych, związanych głównie z rozwojem zwłaszcza socjologii morskiej. W 1977 r. powstała Sekcja Socjologii Morskiej przy Zarządzie Głównym PTS w Warszawie z siedzibą w Szczecinie; w 1979 r. – Zakład Socjologii Morskiej Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku z siedzibą w Szczecinie. Dzięki inicjatywnie szczecińskich socjologów w 1984 r. powołany został organ teoretyczny nowej subdyscypliny socjologicznej pod nazwą „Roczniki Socjologii Morskiej”, obecna nazwa: „*Annuals of Marine Sociology*” (aktualnie w druku znajduje się 20. numer). Redakcja czasopisma mieści się w Szczecinie.

Proces instytucjonalizacji sprzyjał rozwojowi badań socjologicznych nad problematyką Pomorza Zachodniego. Nawiązywano współpracę naukową z innymi ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą. Ukształtowały się bardzo silne kontakty i więzi współpracy ze środowiskiem socjologicznym Trójmiasta, Koszalina i Poznania oraz z badaczami ośrodków zagranicznych: Wielkiej Brytanii, Szwecji, Finlandii, USA, Izraela, Kanady oraz Japonii.

Jednocześnie powstawały inne kierunki badań socjologicznych, takie jak socjologia pracy i przemysłu, socjologia wychowania, socjologia miasta, socjologia sportu, socjologia wsi, socjologia kultury, socjologia stosunków politycznych i socjologia patologii czy też socjologia rodziny i marketingu (Bryniewicz 2004).

W Instytucie Zachodniopomorskim zapoczątkowano badania nad kierunkami współpracy między NRD i PRL. Badania te można by zakwalifikować do zakresu socjologii stosunków międzynarodowych.

Kontynuowano badania nad różnymi typami rodzin ludzi morza, kolejarzy, robotników, pracowników umysłowych, chłopów-robotników.

Jednocześnie nastąpiła w tym okresie stopniowa likwidacja pracowni socjologiczno-psychologicznych w zakładach pracy, takich jak Polska Żegluga Morska, Zarząd Portu Szczecin, Stocznia im. A. Warskiego oraz w innych instytucjach. Przyczyny tej likwidacji są rozliczne, wśród nich można wymienić nieufność wobec socjologów, niedocenywanie wiedzy socjologicznej, strach przed ujawnianiem zjawisk negatywnych, niechęć do korzystania z informacji socjo-

logicznej, biurokratyczne metody zarządzania zakładami pracy i wiele innych czynników natury politycznej i ekonomicznej.

W okresie strajków w Szczecinie Teresa Makowska, Halina Perkowska, Robert Woźniak i inni, a w Gdańsku Marek Latoszek – współuczestniczyli w formowaniu postulatów robotniczych i organizacji działań strajkujących. W badaniach ukazywali oni postępujący kryzys społeczny, niezadowolenie ze stosunków pracy i warunków życia mieszkańców Pomorza Zachodniego.

Modernizacja i transformacja socjologii

Powstanie Uniwersytetu Szczecińskiego w 1985 r. otworzyło nową fazę rozwoju socjologii. Był to przełom nie tylko dla socjologów, lecz także dla badaczy związanych z naukami humanistycznymi i innymi dyscyplinami naukowymi. Zaczął się „uniwersytecki” okres rozwoju tych nauk.

Powołano Instytut Socjologii o bardzo rozwiniętej strukturze organizacyjnej, obejmującej siedem zakładów: Socjologii Ogólnej, Socjologii Morskiej, Socjologii Pracy i Polityki Społecznej, Socjologii Kultury, Socjologii Rodziny, Historii Myśli Społecznej i Socjologicznej, Socjologii Cywilizacji Współczesnej i Pracownię Analiz Socjologicznych. Dyrektorem instytutu został Ludwik Janiszewski, a jego zastępcą – Robert Woźniak. Funkcję tę od 1980 r. pełnił Jan Nikołajew, w latach późniejszych – Jacek Leoński i Bogdan Gębski. Z jednej strony struktura ta w dużym stopniu odzwierciedlała dotychczasowe kierunki badań, z drugiej zaś wskazywała zarazem na potrzeby rozwoju socjologii uniwersyteckiej. Powołanie Instytutu Socjologii zmieniło jego status w hierarchii uczelni i placówek uczelnianych, zajmujących się socjologią.

Instytut prowadził działalność dydaktyczną i naukową w ramach centralnych lub regionalnych programów badawczych. Od 1986 r. pracownicy Instytutu Socjologii brali udział w realizacji Centralnego Programu Badań Podstawowych – CPBP-09.3 „Przemiany w społecznościach Ziemi Zachodnich i Północnych”. W ramach tego programu wykonywali wielozadaniowe tematy badawcze, takie jak „Społeczne procesy marynizacji w regionie nadmorskim” (koordynator II stopnia – L. Janiszewski) czy „Przemiany struktur społeczności miast portowych” (koordynator II stopnia – R. Woźniak).

Pracownicy Instytutu Socjologii brali ponadto udział w realizacji Centralnego Programu Badań Podstawowych – CPBP-09.2 „Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin w Polsce”. Program ten realizowany był w Zakładzie

Socjologii Morskiej IFiS PAN w podtemacie „Kategorie zawodowe ludzi morza i rodzina”, kierowanym przez Ludwika Janiszewskiego.

Związane z uczelniami wyższymi placówki socjologiczne Pomorza Zachodniego prócz zajęć dydaktycznych prowadziły badania naukowe związane z profilem uczelni i potrzebami środowiska.

Zakład Filozofii i Socjologii Międzywydziałowego Instytutu Nauk Ekonomicznych i Społecznych Politechniki Szczecińskiej, oprócz zajęć dydaktycznych z zakresu socjologii ogólnej i socjologii miasta, prowadził badania nad świadomością społeczną studentów uczelni technicznych. Były one realizowane w ramach badań krajów RWPG. Badania te miały charakter interdyscyplinarny, gdyż obok socjologów brali w nich udział również politolodzy, ekonomiści i filozofowie. W 1980 r. zakład zorganizował międzynarodową konferencję nt. „Wpływ nauk ideologicznych na proces kształtowania się świadomości studentów uczelni technicznych”. Socjologowie prowadzili też własne badania nad społecznymi determinantami uczestnictwa w rekreacji fizycznej (H. Nadwyczańska) i społecznym uwarunkowaniem estetycznego modelu mieszkania robotniczego (A. Filipowiak).

W Pomorskiej Akademii Medycznej w ramach Katedry Medycyny Społecznej funkcjonuje Pracownia Psychologii i Socjologii. Jej pracownicy, oprócz zajęć dydaktycznych z socjologii medycyny, prowadzili badania o charakterze usługowym.

W Wyższej Szkole Morskiej działała w latach 1974–1979 Pracownia Psychologiczno-Socjologiczna Zawodów Morskich, która uległa rozwiązaniu, gdy w 1979 r. powstał Międzywydziałowy Instytut Nauk Społecznych. Od 1984 r. prowadzone są w jego ramach zajęcia dydaktyczne z socjologii ogólnej dla studentów piątego roku studiów. Ponadto problematykę socjologiczną wyklada się w niewielkim wymiarze w obrębie tzw. nauk o pracy i kierowaniu. Badania naukowe uczelni ograniczają się do badań własnych. Ich przedmiotem są historyczno-socjologiczne problemy Szczecina oraz absolwentów uczelni morskich i funkcje organizacji młodzieżowych (S. Lasek).

W okresie tym socjologowie szczecińscy opublikowali kilkadziesiąt artykułów i rozpraw, w tym kilka książek: T. Makowska, *Kształtowanie się robotniczej załogi przedsiębiorstwa* (1985); L. Janiszewski, *Sukces małżeński w rodzinach marynarzy* (1986); A. Sosnowski i J. Walkowiak, *Życie społeczno-kulturalne osiedla w świadomości jego mieszkańców* (1986); J. Nikołajew, *Spo-*

łeczne problemy zawodu rybaka dalekomorskiego (1986). Ponadto w druku znajdowało się kilkadziesiąt dalszych opracowań socjologicznych.

W poszczególnych uczelniach Pomorza zaobserwowano zintensyfikowanie prac badawczych wykonywanych w celu uzyskania stopnia doktora i doktora habilitowanego.

Proces rozwoju środowiska socjologicznego na Pomorzu Zachodnim od początku toczył się szerokim kręgiem. Od Szczecina, poprzez Koszalin i Słupsk, sięgał do Gdańska i Warszawy. Zaowocowało to wspólnymi konferencjami regionalnymi i międzynarodowymi. Warto w tym miejscu wymienić dwie konferencje zorganizowane przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Szczecińskiego na temat integracji europejskiej, których pokłosie opublikowano w pracach: *Spoleczności lokalne w perspektywie integracji europejskiej* (red. R. Woźniak, 2000) i *Współczesne społeczeństwo polskie a wyzwania integracji europejskiej* (red. R. Woźniak i J. Leoński, 2005), czy też pracę zbiorową pt. *W kręgu socjologii interpretatywnej. Badania jakościowe nad tożsamością* (red. J. Leoński i U. Kozłowska, 2007), świadczące o ujmowaniu coraz szerszych problemów z udziałem socjologów krajowych i z zagranicy.

Trudno w sposób jednoznaczny, wyjaśniająco-indukcyjny czy też sprawdzająco-wyjaśniający, obiektywnie i trafnie weryfikować wyniki badań, ukazać ich intersubiektywność i prawdziwość (Frankfort, Nachmias 2001). Warto jednak przybliżyć, stosując *podejście rozumiejące*, pewne aspekty teoretyczne socjologii uprawianej na Pomorzu Zachodnim.

Teorie marynizacji

Termin *marynizacja* wywodzi się od słów łacińskich *marinus*, *marina* (morski, morska). Prekursorem teorii marynizacji jest Ludwik Janiszewski. Na teorię tę składa się zespół pojęć, tez i hipotez opisujących i wyjaśniających wpływ czynników nautycznych na ludzi morza i szersze kręgi społeczne (Janiszewski 1971). Pojęcie marynizacji *sensu largo* należy rozumieć jako układ:

- procesów warunkujących powstawanie, kształtowanie i współdziałanie wynikające z analizy rzeczywistości morskiej;
- podmiotów, czyli ośrodków decyzyjnych, instytucji powiązanych z morzem i jego otoczeniem;

- przedmiotów jako paradygmatów stanowiących środowisko biofizyczne, ekonomiczne, kulturowe o charakterze lokalnym, narodowym i międzynarodowym, łącznie z elementami zagrożeń;
- wykonawców podejmujących różne celowe i wielowymiarowe działania na rzecz morza i przymorza, wyrażające się w różnych formach i metodach aktywności zawodowej i pozazawodowej;
- konsumentów korzystających z efektywności działań w środowisku nautycznym i jego otoczeniu wewnętrznym i zewnętrznym;
- racjonalności celów działań, optymalnych decyzji i racjonalności środków oraz metod działań na rzecz morza i przymorza, a także szerszych zbiorowości społecznych.

W skład tego układu wchodzi m.in. porty, stocznie, statki, instytucje i organizacje związane z morzem, społeczności przymorskie, obyczaje, kultura i świadomość morska. Możemy mówić również o marynizacji *sensu stricto*, traktując ją w znaczeniu węższym (Janiszewski 1994) jako czynnik wpływu morza i przymorza – a więc środowiska nautycznego – na człowieka i ludzi bezpośrednio związanych z gospodarką morską.

Teorie interakcji

Ludzie wchodzi z sobą w bezpośrednie i pośrednie kontakty i stosunki społeczne. Problemy te stanowią przedmiot teorii interakcji, co szczegółowo przedstawiają w swoich pracach George Herbert Meadoraz Erving Goffman i Jonathan H. Turner. Interakcja społeczna oznacza wzajemne oddziaływanie na siebie dwóch lub więcej osób, oddziaływanie grup bądź jednostki i grupy, polegające na obustronnym wpływaniu na swoje zachowania, styl bycia czy też postawy. Ludzie kontaktują się ze sobą za pomocą przekazywanych symboli – słów, wyrazu twarzy, gestów oraz wszelkich znaków, które coś znaczą zarówno dla grupy, jak i dla innych. Za pomocą symbolicznych gestów wyrażać mogą swoje nastroje, zamiary czy też sposób postępowania; i odwrotnie, odczytując gesty innych członków grupy, można się dowiedzieć, co myślą i jak się będą zachowywać. W tej sytuacji rozróżnia się różne typy interakcji:

- interakcję zogniskowaną w czasie, w której spotykają się i postrzegają nawzajem co najmniej dwie osoby znajdujące się wcześniej lub też oczekujące, że w trakcie pracy lepiej zaznajomią się ze sobą;

- interakcję symboliczną – opierającą się na interpretacji wzajemnych zachowań członków grupy, dokonujących się na poziomie symbolicznym;
- interakcję twarzą w twarz (bezpośrednią), cechującą się tym, iż zaangażowane w nią jednostki nawiązują bardzo bliski i osobisty kontakt oraz znajdują się w bliskim sąsiedztwie przestrzennym;
- interakcję spontaniczną, niezogniskowaną w czasie, w której spotykają się i akceptują co najmniej dwie osoby nieznające się uprzednio;
- interakcję transakcyjną, w której nacisk położony jest na wymianę dóbr i wartości, nagród i obowiązków pomiędzy partnerami.

Intensywność tych interakcji przedstawiają badania nad rodziną (Janiszewski 1976), a także nad społecznościami lokalnymi na Pomorzu Zachodnim (Woźniak 1991).

Tak więc wedle zwolenników teorii interakcji wyjaśnienie rzeczywistości społecznej uzyskujemy na podstawie analizy mikroświata poszczególnych ludzi, którzy nawzajem interpretują swoje gesty, wyobrażenia o sobie oraz definiują w specyficzny sposób sytuacje, w których się znajdują (Blumer 1969). Makrostruktury bądź mezostruktury są tworzone oraz podtrzymywane w swym istnieniu przez mikrointerakcje. Zdaniem zwolenników teorii interakcji nie można zrozumieć rzeczywistości społecznej, nie znając styczności na mikro-szczeblu.

Teorie funkcjonalne

Nieco inne ujęcie tego problemu znajdujemy w funkcjonalizmie. Zagadnienie interakcji między jednostkami i grupami społecznymi nie jest możliwe bez określonego działania jednostek i grup społecznych, na co wskazują liczne badania empiryczne. Nie można więc odrzucić funkcjonalizmu w naukowej analizie rzeczywistości Pomorza Zachodniego. Funkcjonalizm stanowi orientację teoretyczną i metodologiczną w antropologii i socjologii, rozwiniętą na podłożu socjologicznym przez Emila Durkheima, Talcotta Parsonsa, Roberta K. Mertona, a w antropologii przez Bronisława Malinowskiego i Alfreda R. Radcliffe'a-Browna.

Twórcą funkcjonalizmu jest Herbert Spencer. W latach pięćdziesiątych XX w. kierunek ten dominował w socjologii, a obecnie jest jedną z kilku teorii obowiązujących w socjologii morskiej. Teorie funkcjonalne ujmują rzeczywistość jako system wzajemnie ze sobą powiązanych struktur, ich elementów

i cech oraz części. Składniki te, tak jak cały system i jego części, podlegają analizie w aspekcie działań zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. W systemie bowiem (np. statku) każdy element czy też część uwikłane są w relacje systemowe, niezależnie od kierunku powiązań wewnętrznych czy też zewnętrznych, przyczyniających się do równowagi systemu bądź zakłócających ten stan. Globalna działalność systemu jest zamierzona, rozpoznawalna i zrozumiała dla członków układu społecznego (np. załogi zakładu) (Czyszkievicz 1996). Działania te mogą przybrać charakter dezorganizacji (zamierzonej lub niezamierzonej), dającej poczucie bezsensowności wszelkich poczynań i zniechęcenie będące często źródłem agresji i frustracji; prowadzić mogą zarazem do nowych, bardziej skutecznych rozwiązań.

Większość teorii funkcjonalnych przyjmuje istnienie „potrzeb” czy też wymagań generowanych przez dany system (Turner 1998). Podejście systemowe nadal cieszy się powodzeniem, chociaż ma również swoje uchybienia (Dahrendorf 1959).

Teorie wymiany społecznej

W okresie transformacji ustrojowej przydatna w analizie rzeczywistości społecznej staje się teoria wymiany społecznej (użyteczność). Korzeniami sięga ona do klasycznej ekonomii Adama Smitha. Założenia teorii użyteczności zasadzają się na twierdzeniu, iż człowiek jest istotą racjonalną. Znaczący to przede wszystkim, że człowiek sam wyznacza sobie cele i zadania, kalkuluje koszty różnych sposobów osiągnięcia owych celów i wybiera te, które maksymalizują zyski i minimalizują koszty i straty. Stąd zakłada się, iż człowiek w każdej sytuacji stara się wyciągnąć jakąś korzyść jak najmniejszym kosztem (Turner 2004). Na przykład rybak na statku oblicza sobie, ile pracy musi włożyć i ile ryb złowić (jego „koszty”), aby osiągnąć określoną cenę (jego „zysk”) jako efekt swojej pracy. Można więc sądzić, że w każdej sytuacji dokonuje się „wymiana” (oddajesz określone dobro – koszt, aby otrzymać inne, cenniejsze – korzyści) (Tarnowska-Jakóbiec 1996). Teorie użyteczności sprowadzają wszystkie stosunki społeczne do wymiany w schemacie: koszty – rachunek – zyski i straty. Na ogół owe kalkulacje dokonywane są rutynowo i spontanicznie. W sytuacjach jednak bardziej złożonych (np. koszty i zyski armatora) procedura kalkulacji kosztów i zysków przybiera postać formalnoprawną, opartą na twardej kalkulacji kosztów i zysków. W życiu społecznym duże znaczenie ma jednak racjonalna wy-

miana wartości kulturowych, które rzadko przynoszą zysk w postaci pieniądza. Zyskiem w tych stosunkach są inne dobra i wartości, przejawiające się w zadowoleniu z życia i pracy, miłości i szacunku, prestiżu i statusu, władzy i perspektywy, które integrują społeczeństwo, mimo iż na powierzchni tych stosunków tkwią cena, zysk, konkurencja i towar. Oby nie było to tylko całkowite kapitalistyczne uprzedmiotowienie człowieka.

Socjologia zawiera wiele innych teorii prezentujących różne aspekty konceptualne, wyrażające się w logice pojęć, hipotez i sferze badań empiryczno-indukcyjnych, szczegółowo rozwijających te koncepcje i odmienne orientacje teoretyczne.

Pomimo dużych osiągnięć socjologia morska i jej recepcja, obieg i wymiana napotyka ją na wszechwładnym rynku sporo barier kulturowych, społecznych i badawczych.

Obszary badań postnowoczesności społecznej

Dane empiryczne dotyczące rzeczywistości gromadzone są za pomocą różnych badań, poczynając od badań pilotażowych, monograficznych, porównawczych, po badania przekrojowe i panelowe.

Zamknijmy te rozważania konstatacją, że jakość socjologii jako nauki wiąże się nie tylko z tym, jak rozumie się jej przedmiot, ale również z tym, jakie podejmuje się problemy badawcze, jakie są odmiany tej wiedzy i nauki. Posiłkując się stanem dotychczasowych badań i teorią socjologii, można wyłonić kilka opeji socjologicznych ułatwiających całościowe widzenie obrazu tej rzeczywistości. Obraz ten możemy rozpatrywać, chociaż szkicowo, w aspekcie obszarów i kierunków badań. Warto skrótowo przedstawić niektóre z tych kierunków.

Badania zbiorowości społecznych zaliczonych do kategorii ludzi Pomorza obejmują zarówno jednostki oraz grupy społeczne bezpośrednio pracujące na morzu (np. marynarze i rybacy), jak i te, które zapewniają i organizują pracę na morzu oraz kierują tą pracą i pełnią wobec niej szeroko rozumiane funkcje społeczne i usługowe na przymorzu.

1. Badanie instytucji o charakterze nautycznym. Do zbioru tych instytucji zalicza się na ogół: instytucje nautyczne związane z akwenami otwartymi, a więc żegluga i transportu morskiego, rybołówstwa i przetwórstwa morskiego, stoczni morskich i remontowych; instytucje nautyczne pośredniczące

- w wymianie i zbycie, związane z organizacją linii żeglugowych, transportem, przeładunkiem towarów; instytucje usługowo-pomocnicze i oświatowo-wychowawcze czy też socjalne, zarówno nautyczne, jak i pozanautyczne.
2. **Badanie procesów społecznych.** W badaniach tych ukazano procesy zachodzące w sferach działalności społeczno-zawodowej, organizacji ekonomicznej, demograficznej czy też społecznej, wychowawczej i rekreacyjnej.
 3. **Badanie społeczności terytorialnych** tworzących różne układy osadnicze i ekologiczne. Można tu wyróżnić: wiejskie, wiejsko-miejskie i miejskie społeczności terytorialne, stanowiące charakterystyczne jednostki w układzie przymorskiej sieci osadniczej; z kolei spośród tych układów można wyróżnić portowe miasta i wsie: a) morskie, b) śródlądowe lub większe zgrupowania, określane mianem zespołu portowego czy też zespołu miejsko-portowego (Woźniak 1993).
 4. **Problemy socjologii polityki morskiej**, obejmujące kwestie władzy, państw politycznych, systemów politycznych (Barański, Stolarczyk 2003). Należy od razu zauważyć, że polityka morska jest integralnie związana z szeroko pojmowaną polityką i stanowi zarazem część polityki państwa. Polityka morska otwiera fazę wstępną działań państw i społeczeństw, w której zasadnicze decyzje podejmowane są zarówno przez podmioty jednostkowe, jak i podmioty zbiorowe. Są to w pierwszym znaczeniu osoby (uczni, politycy, działacze) podejmujące te decyzje przy mniejszym lub większym udziale czy poparciu innych stron, a w drugim znaczeniu decydentami są upoważnione organy, instytucje, organizacje biorące na siebie obowiązek wpływania na kształt polityki zbiorowości lokalnych instytucji samorządowych badanych na Pomorzu. Polityka ta stanowi zarazem odbicie kierunków filozoficznych, tradycji i stereotypów, systemów wartości danego kraju i jego koncepcji ustrojowo-politycznej (Michalak 2002).
 5. **Problemy socjologii kultury**, dotyczące uczestnictwa w kulturze, różnorodności kulturowej mieszkańców, dylematów uczestnictwa w kulturze, stylu życia i sposobu spędzania czasu wolnego (Milian 1970), badań nad przemianami języka, funkcjonowaniem instytucji kulturalnych czy też funkcją szkolnictwa i oświaty na Pomorzu Zachodnim (Sadaj 1963; Turek-Kwiatkowska 1989).
 6. **Problemy socjologii struktury i ruchliwości społecznej**, związane z osadnictwem na ziemiach zachodnich i północnych Polski, karierami życiowymi i zawodowymi mieszkańców (Woźniak 1976), kształtowaniem się społecz-

ności lokalnych (Leoński 1998; Woźniak 1998), pozycjami społecznymi mieszkańców, porządkiem społecznym i zmianą systemową, przemianami społeczno-ekonomicznymi, przemianą w infrastrukturze na tych ziemiach.

7. **Problemy socjologii edukacji i zmiany społecznej**, a wśród nich kształcenie ustawiczne, wdrażanie do demokracji, wychowanie do wartości, problemy kształtowania więzi społecznych (Szkudlarek 1992), socjalizacja i wychowanie (Woźniak 1979, 2002), badania wzorów osobowych.

Można zauważyć, że lista wyszczególnionych badań jest niepełna. Wszystkie przedstawione dziedziny wymagają szczegółowych studiów.

Jednocześnie dla zachowania poczucia rzetelności warto wymienić współczesne pola badawcze, do których na pierwszym miejscu zaliczyć można oczywiście socjologię morską, poza nią jednak także i inne dyscypliny.

Socjologia pogranicza. W zakresie przedmiotu socjologii pogranicza mieszczą się zjawiska funkcjonowania i procesy tworzenia się, rozwoju i pośredniczenia różnych zbiorowości społecznych, instytucji, sił i środków. Mieści się w nim także regulowanie procesów społeczno-kulturowych i towarowo-usługowych, wpływających na efektywność bądź destruktywność sił pogranicza, jak również współżycie i współdziałanie, konflikt i sprzeczność interesów ludzi i instytucji zlokalizowanych na tym obszarze bądź na jego obrzeżu czy też w innych skupiskach pogranicza regionalnego i ponadregionalnego (Woźniak 1999).

Badania na pograniczu polsko-niemieckim na Pomorzu Zachodnim przeprowadzono zaraz po 1989 r. (Janiszewski, Woźniak 1992). Przedmiotem badań uczyniono stosunki polsko-niemieckie, relacje między Polakami a Niemcami, osobiste kontakty z Niemcami, jak i uprzedzenia wobec Niemców i stereotyp Niemca oraz Polaka. Badano też opinie młodzieży polskiej i niemieckiej dotyczące obrazu Niemiec i Niemców w świadomości polskiej młodzieży i mieszkańców pogranicza (Woźniak 1997; Janiszewski 1995).

Cenne badania nad pograniczem wschodnim prowadzone są od lat przez Andrzeja Sadowskiego (1995), Jerzy Nikitorowicza (1995), Grzegorza Babińskiego (2002), a także Zbigniewa Kurcza. Szczegółowy przegląd problematyki można znaleźć w pracy pod redakcją Roberta Woźniaka i Żanety Stasienuk (2007).

Socjologia bezrobocia. Wybitny polski socjolog i humanista Florian Znaniecki zwrócił uwagę na bezrobocie jako obiekt badań społecznych. Bezrobotni dlatego należą do szczególnej kategorii ludzi, pisał Znaniecki, iż *tracąc rolę*

zatrudnionego lub uczącego się, jednostka usuwana jest z kręgu pracujących lub uczących się, z którymi łączyły ją jak dotąd szczególne więzi (Znaniński 1992).

Przemiany ustrojowe w Europie Środkowo-Wschodniej lat dziewięćdziesiątych XX w. przyniosły zmieniające się samoidentyfikacje społeczne, w ramach których znajdują się nowe klasy niższe, średnie i wyższe wraz ze swoimi odmianami. W hierarchii tej zlokalizowani są też bezrobotni, bezdomni czy też różne inne kategorie marginesu społecznego.

Z klasą bezrobotnych w społecznościach lokalnych Pomorza Zachodniego identyfikuje się prawie połowa dorosłych mieszkańców, czyli zbiorowości o obniżonym położeniu materialnym, prestiżu i innych wyznacznikach statusu społecznego (Woźniak 1995).

W okresie międzywojennym badania bezrobocia były prowadzone zwłaszcza przez Instytut Gospodarstwa Społecznego oraz Instytut Spraw Społecznych. W okresie powojennym badania nad bezrobociem (nadwyżkami siły roboczej) prowadził od 1957 r. Instytut Gospodarki Społecznej (Kabaj 1997). Szersze zainteresowanie tą problematyką w Polsce nastąpiło jednak dopiero po roku 1989 (Woźniak 1995, 2002; Borkowski, Marcinkowski 1996; K. Młonek 1999).

Już od początku badań zwrócono uwagę na przedmiotowe i podmiotowe traktowanie bezrobocia w skali mikro- i makrospołecznej (Woźniak 1995). To pierwsze związane było z rynkiem i podażą pracy; drugie rozpatrywano od strony osób dotkniętych bezrobociem, ma więc ono aspekt psychospołeczny i kulturowy. Bezrobocie jest jednak zjawiskiem/faktem złożonym i nie poddaje się jednoznacznym interpretacjom (Brodniak, Ostrowska 1993; Dach 1993; Woźniak 2002).

W badaniach wskaźnikami bezrobocia uczyniono nie tylko brak pracy, ale także problemy ubóstwa i marginalizacji jako elementy negatywnych skutków bezrobocia.

Socjoglobalistyka jako nowa subdyscyplina naukowa. Globalizacja jest zespołem procesów, które współorganizują współczesny świat, staje się jak gdyby korelatem zjawisk społecznych zachodzących w różnej skali i nie może ich pominąć socjologia polityki czy kultury, socjologia rodziny i religii, socjologia wielkich i małych grup. Globalizacja zmienia pojmowanie narodu i naturę czynników narodotwórczych – kultury, rynku narodowego, terytorium i państwa, by ograniczyć się do najważniejszych. Swoistej „implozji świata” towarzyszy eksplozja niektórych kultur, instytucji i sposobów życia. Globalizacja

jest podjęciem dyskursu na temat zmiany społecznej (Krzysztofek, Szczepański 2002).

Dotyczy ona różnych paradygmatów i aspektów rzeczywistości (Woźniak 2005a i b). Mówiąc o globalizacji, nie możemy pominąć takich terminów, jak globalizm i globalność, globalistyka. Globalizm skupia się głównie na wymiarze ekonomicznym; globalność czyni świat „miejscem dla każdego”, chińskie hasło olimpijskie głosiło nawet: *Jeden świat – jedno marzenie*.

Martin Albrow twierdzi wręcz, że w socjologii kamień milowy na temat globalizacji stanowiła praca Wilberta Moore’a na temat *globalnej socjologii* (Moore 1966) – jednak aż do 1976 r. termin ten nadal był używany głównie w rozumieniu „totalny”. Termin ukuty w Uppsali na Światowym Kongresie Socjologicznym – *globalne społeczeństwo* – jest nieostry, nie formułuje przedmiotu i treści badań. Przymiotnikowe określenia nie są podstawą do wyodrębnienia dyscypliny naukowej.

Socjoglobalistyka jest nauką otwartą i dynamiczną, zajmującą się różnymi aspektami, poziomami funkcjonowania i przemian obiektów społecznych, kulturowych, cywilizacyjnych współczesnego świata. W jej paradygmacie mieszczą się:

- problemy teoretyczno-metodologiczne poznawania świata. Tworzenie nowego wizerunku człowieka, społeczeństwa i świata za pomocą sieci metod analitycznych i empirycznych;
- problemy szukania rozumienia i wyjaśniania nowego ładu społeczno-kulturowego oraz zrównoważonego rozwoju: w sferze faktów, działania, wartości, równości, piękna i dobra;
- problemy racjonalnego i efektywnego funkcjonowania, projektowania i rozwiązywania globalnych megatrendów i lokalnych problemów współczesności i przyszłości życia społecznego;
- socjoglobalistyka czyni przedmiotem swojej refleksji naukowej wszechludzki problem życia społecznego we wszystkich jego formach i zakresach (Woźniak 2007).

Istota i sposób pojmowania społecznej rzeczywistości globalnej zmierza ku zmianie paradygmatów socjologii.

Socjologia miasta portowego. Życie społeczne i gospodarowanie odbywają się zawsze w czasie i przestrzeni, a zbiorowości społeczne w określony sposób je organizują (Jałowiecki 1980). Organizowanie przestrzeni, czyli rozmieszczanie jej elementów, jest wszakże inne, gdy odbywa się ono nad mo-

rzem, a inne w głębi lądu. Kierunek przemian przestrzennych układów osadniczych nie może być także oderwany od rozwoju kulturowego i cywilizacyjnego danego obszaru czy miasta.

W krajobrazie miasta portowego podstawową rolę odgrywa terytorium portowe, stanowiące lądowy obszar portu (mola, pirsy, nabrzeża i falochrony). Port jest przestrzenią, którą morze wypełnia stale lub z przerwami i w której statki, osłonięte od wiatru i fal, mogą być budowane, konserwowane, remontowane, załadowywane, rozładowywane itp. Przestrzeń jest więc układem warunkującym możliwości rozwojowe nie tylko portu, ale również miasta. Według kryterium przestrzennego usytuowania stanowiska wyodrębnić można w porcie dwa typy stanowisk roboczych: a) statkowe (na statkach), obsługiwane przez trymerów lub sztauerów zatrudnionych w ładowni lub na pokładzie jednostki pływającej; b) lądowe (na lądzie), obsługiwane przez pracowników zatrudnionych w magazynach i na placach, obsługujących urządzenia, sprzęt itp. (Woźniak 1991; Wszeborowski 1989).

Miasto portowe to nie prosta suma cech pojedynczych struktur mających związku, lecz całokształt procesów i zależności przyczynowo-skutkowych, celów i zadań. Każde miasto posiada wyraźnie określone cele i hierarchiczną budowę określającą poziomy powiązanych ze sobą struktur. Związki te mają zwykle charakter strukturalny, funkcjonalny i rozwojowy. Komponenty te warunkują występowanie w mieście różnych procesów, poczynając od komunikacji, informacji, a kończąc na integracji czy dezintegracji.

W procesie swego rozwoju miasta portowe przyjmowały na siebie rozliczne funkcje. Wewnętrzna logika miasta i jego historyczna droga rozwoju ograniczały bądź wypierały z systemu miasta funkcje i struktury powodujące różne procesy organizacji i dezorganizacji, upadku i rozwoju miasta, jego wewnętrzne i zewnętrzne związki oraz przeciwieństwa. W tym aspekcie każde miasto ma swój początek i koniec, przeżywa okresy rozkwitów i kryzysów. W procesie tym wykształcają się nowe cechy miasta, ujawniają się nowe siły społeczne wyzwalające większą efektywność systemu miasta.

Portowa społeczność to zbiorowość wielu grup bezpośrednio lub pośrednio związanych z morzem lub przymorzem, zdeterminowanych bogactwem różnorodnych procesów, układów organizacyjnych, wzorów i norm zachowań, stosunków społecznych, realizujących cele ekonomiczne i pozaekonomiczne.

Wielostronne związki społeczności zakładowej o charakterze ekonomicznym przejawiają się m.in. w:

- kooperacji zakładów zlokalizowanych w miastach satelitarnych z zakładami przemysłu portowego i okrętowego;
- zaopatrywaniu miasta i jego obrzeży w różnorodne produkty;
- zatrudnianiu osób z prowincji w mieście portowym;
- zaopatrywaniu miasta portowego w żywność oraz inne towary (Kuźma 1972).

Miasto i port, przemysł morski i lądowy uzupełniają się wzajemnie, są specyficznym typem organizacji społecznej, normatywnym porządkiem, układem ról wynikających z uczestnictwa w życiu miasta i jego strukturach (Koselnik 1960).

Problemy te stanowią przedmiot systematycznych badań podejmowanych przez socjologów. W przygotowaniu do druku jest praca Macieja Kowalewskiego pt. *Środowisko społeczne mieszkańców TBS w mieście portowym. Zagadnienia stoczniowców Szczecina w pracy pt. Stoczniowcy Szczecina w procesie przemian społecznych. Studium socjologiczne Stoczni Szczecińskiej* przedstawia Urszula Kozłowska (2008). Kontynuacją tematów marynistycznych jest praca Żanety Stasieniuk pt. *Zbiorowość marynarzy w procesie przemian* (2008).

Inne obszary badań. Dalsze przeobrażenia w życiu społecznym na Pomorzu Zachodnim wiążą się z procesami zarówno globalizacji, jak i integracji europejskiej. Zjawiska te ujawniły potrzebę reinterpretacji nowej rzeczywistości, doskonalenia warsztatu badawczego i teoretycznego (Woźniak 1991, 1997).

W tym też nurcie wyrasta *sozoglobalistyka morska* (Woźniak 2006). Globalny system sozoglobalistyki społecznej winien łączyć zjawiska i procesy funkcjonujące w różnych układach i przestrzeniach nautycznych i społeczno-kulturowych.

W poszukiwaniu rzetelnej wiedzy o rzeczywistości pogłębiano narzędzia badawcze, aby lepiej zrozumieć i wyjaśniać badane fakty, systematycznie je opisywać i sprawdzać. Przyjęto metody i techniki badawczo wzbogacone *metodologią teorii ugruntowanej*. Nieustannie przyswajano technikę pobierania próbek, kodowania zebranego materiału, a także pisania not teoretycznych (Konecki 2000). Rozszerzoną wersję metody badań jakościowych przedstawił Marek Gorzko (2008), prezentując poglądy Anselma L. Straussa i Julie Corbin (1997) oraz innych badaczy preferujących ten kierunek.

Ciekawe są badania Alberta Terelaka (2004) na temat koncepcji rozwoju społecznego grupy ekspertów dla wybranych powiatów województwa zachodniopomorskiego i Sebastiana Kołodziejczaka (2005) pt. *Świadomość ekologiczna społeczności terytorialnych zamieszkujących tereny przylegające do polskiej części Zalewu Szczecińskiego*, wykonane metodą teorii ugruntowanej.

Uwagi końcowe

Imponująca jest pięćdziesięcioletnia rozpiętość zainteresowań i badań na Pomorzu Zachodnim. Wyrasta ona ze wspólnej niszy rozwoju akademickiego na ziemiach zachodnich i północnych Polski. Stąd też problematyka osiągnięć prezentowanych prac odzwierciedla tylko w wąskim zakresie ich myśl twórczą i ducha prawdy, którego przywoływali współtwórcy tej dyscypliny: Paweł Rybicki, Władysław Markiewicz, Kazimierz Dobrowolski, Zygmunt Dulczewski, Ludwik Janiszewski oraz inni badacze.

W artykule przedstawiono wycinkowo prace autorów reprezentujących różne środowiska naukowe, a kluczem łączącym ich zainteresowania socjologiczne jest Pomorze Zachodnie. Biorąc pod uwagę toczące się tu procesy społeczno-kulturowe, umownie umieszczono je w trzech, a nawet czterech następujących po sobie fazach: w pierwszej fazie, narodzin, nastąpiła *rejestracja* poglądów i analiz socjologicznych prac teoretyczno-metodologicznych prowadzonych na Pomorzu Zachodnim – była to także *penetracja* i *zakotwiczenie* klasycznej socjologii ziem zachodnich i północnych Polski. Druga faza to formalizacja i instytucjonalizacja socjologii, która ma jeszcze charakter *dryfowania*. Trzecia faza obejmuje dokonujące się zmiany, modernizację i transformację; socjologia dojrzewa i *zęgluje* ku nowoczesności w fazie toczących się reform. Faza czwarta to *otwartość* i *globalizacja*, odnoszące się do badań i oddziaływań różnorodnych związków i zależności w skali regionalnej i światowej.

Procesy i zjawiska społeczno-kulturowe związane z tworzeniem się po wojnie nowego układu ustrojowego i społeczeństwa na ziemiach zachodnich i północnych bogato zaprezentowano w analizach zarówno socjologicznych, jak i dokonanych przez inne dyscypliny społeczne. W okresie pięćdziesięciolecia socjologii na Pomorzu Zachodnim sporo miejsca poświęcono problemom przystosowania się osadników do nowych warunków życia, kształtowania się struktur społeczno-zawodowych i wspólnot społecznych, instytucji i zrzeszeń, wśród których czołową rolę odegrała „Solidarność”. W badaniach ukazano trudne

procesy adaptacji osadników, zjawiska nieprzystosowania i dezorientacji społecznej.

Ogólnie można stwierdzić, iż:

1. W badaniach społeczności ziem zachodnich i północnych Polski należy wciąż uwzględniać odmienność postaw i zachowań różnych grup społeczno-kulturowych i etnicznych, na jakie nadal dzielą się mieszkańcy tych ziem.
2. Można też sądzić, że mieszkańcami ziem zachodnich i północnych Polski w dwóch trzecich byli osadnicy niereprezentujący wyraźnych opcji politycznych, ani lewicowych, ani prawicowych, czy też ich sprzężeń typu lewicowo- czy też prawicowo-centrowego. Stąd trudno dowieść istnienia w badanej przestrzeni społecznej zwartej kulturowo i politycznie szczecińskiej, koszalińskiej czy też nawet gdańskiej grupy etnicznej. Reforma administracyjna kraju, w następstwie której powstały nowe regiony-województwa zmieniające proporcje przestrzenne oraz ilościowe pomiędzy poszczególnymi skupiskami, nie zredukowała istniejących zróżnicowań, lecz je powiększyła. Okazuje się, iż postawy czy też system wartości i świadomości, zarówno regionalnej, jak i narodowej, z oporem poddaje się wpływom administracyjnym. Rewitalizacja tożsamości etnicznej, tkwiącej w systemie tradycyjnych obyczajów i zachowań, przybiera warstwami nową postać kulturową.
3. Poszukiwanie, zwłaszcza od 1989 r., swoistej nowej ideologii regionalnej, stanowiącej jeden z czynników tożsamości ludności ziem zachodnich i północnych Polski, przejawiało się w różnych formach rewindykacji, od quasi-politycznego *verso pollice* po czysto kulturowe i społeczne, ciągle szukające swojej opcji i płaszczyzny rewitalizacji.
4. Na tym tle tworzyła się nowa elita regionalna, która konstruowała nowy wzór mieszkańca „Europejczyka”, powodujący zarówno rodzenie się samoświadomości regionalnej i narodowej, jak i konflikty wartości oraz dualizm postaw i stylów życia. Występujące procesy instytucjonalizacji ruchu budowania tożsamości mieszkańców, m.in. przez tworzenie stowarzyszeń komunalnych, związków celowych gmin Pomorza Zachodniego „Pomerania”, europejskich akademii obywatelskich, instytutów europejskich (Instytut Polski w Berlinie) czy wręcz partii politycznych itp. – przyspieszają zjawiska rewitalizacji tożsamości obywatelskiej mieszkańców. Obszary te, o charakterze ilościowym i formalnym, są stosunkowo łatwiejsze i dlatego czytelniejsze w badaniach, natomiast problemy i zjawiska jakościowe wykazują o wiele

większy stopień skomplikowania, stąd też częste ich okaleczanie. Wymagają one pogłębianych i multidyscyplinarnych badań.

5. Istnieje cała mnogość tematów, które wymagają nowych programów badawczych oraz rozwoju współczesnych orientacji naukowych, by wykroczyć poza powierzchowność.

Wyszczególnione zagadnienia wskazują, iż problemy, procesy i instytucje występujące na ziemiach zachodnich i północnych Polski są systemami o olbrzymiej skali złożoności, realizującymi się w warunkach różnic i napięć pomiędzy układami lokalnymi i regionalnymi, a także ponadlokalnymi, zwłaszcza w zakresie interesów i wartości, przy jednoczesnej zbiorowej nieświadomości rządzących. Faza ponowoczesnego otwarcia postrzegana jest jednak jako źródło nowej aktywności mieszkańców, otwartości i odpowiedzialności prointegracyjnie nastawionego społeczeństwa ziem zachodnich wobec nowego ładu społecznego i rozwoju.

Skutkiem wielopłaszczyznowych przemian społecznych na ziemiach zachodnich i północnych, zarówno integratywnych, jak i dezintegratywnych, był splot wielości czynników zarówno endogennych, jak i egzogennych, o charakterze społeczno-demograficznym, kulturowym, ekonomicznym, marynistycznym, politycznym, oświatowym i religijnym. Na tej podstawie kształtowało się od podstaw młode i aktywne społeczeństwo, o nowym rodowodzie i obliczu moralno-społecznym. W grupie tej czołową pozycję zajmowali stoczniovcy i portowcy, marynarze i górnicy, robotnicy i inteligencja, otwierający nowy etap zmian nie tylko w Polsce, ale również w Europie.

Przemiany dokonywały się w aspekcie podmiotowym i przedmiotowym, czy też podmiotowo-przedmiotowym, w kierunku społeczeństwa demokratycznego, obywatelskiej godności i sprawiedliwości społecznej, zarówno w mieście, jak i na wsi.

W tych wielokierunkowych procesach kształtowało się na Pomorzu Zachodnim nowe społeczeństwo o nowej strukturze społecznej, gospodarczej i kulturowej.

Makroregion morski, jego modernizacja i postęp techniczny, logistyka i elektrotechnika, rozwój gospodarki morskiej, żeglugi i rybołówstwa morskiego z silnymi ośrodkami naukowymi stanowiły nowe otwarcie życia i pracy po 1989 r. na Pomorzu Zachodnim. Praktyka przedstawia jednak obraz postępującego kryzysu i dezorganizacji.

Miniony okres zaznaczył się w wizji socjologicznej opisem ustrojowej transformacji Polski, aktywności społeczno-politycznej obywateli w rozwijającym się systemie demokratycznym, kształtowania się nowego przywództwa i elit politycznych, pluralizmu oraz nowych szans i zagrożeń ładu demokratycznego, jak i rozwoju infrastruktury naukowej ziem zachodnich i północnych Polski. Było to profetyczną zapowiedzią przyszłych wydarzeń ukazywanych przez socjologów. Ich „białą księgę” stanowiły badania stoczniovców Szczecina (R.B. Woźniak) i Gdańska (M. Latoszek).

Na tej też kanwie rozwijały się nowe subdyscypliny socjologiczne. Przekroczone klasyczny Rubikon socjologii morskiej i wkroczone w nowe aspekty teoretyczno-metodologiczne i badawcze.

Niezaprzeczalnymi nurtami rozwoju są metodologia teorii ugruntowanej Marka Gorzki, badania terenowe kontynuowane na Pomorzu Szczecińskim oraz rozkwit młodej kadry naukowej.

Badania prowadzone w makroregionie Pomorza Zachodniego wskazują na młodość społeczeństwa i jego wielokulturowość oraz dynamiczną otwartość na współpracę i współdziałanie międzynarodowe i globalne, na trendy rozwijającej się Europy i świata. Świadczą o tym badania zmian dokonujących się w systemie wartości, postawach i stereotypach społecznych mieszkańców i młodzieży. Socjologia pogranicza i jej badania rozprzestrzeniły się w różnych ośrodkach w kraju i za granicą, podobnie zresztą jak socjologia bezrobocia.

Stopniowo osadza się też na mapie nauki socjoglobalistyka jako uniwersalistyczna i wszechogarniająca konstatacja rzeczywistości społecznej. Socjologia na Pomorzu Zachodnim, mimo że kształtowała się w warunkach ułomnych społecznie i politycznie różnych nurtów i opcji teoretycznych, zawsze kierowała się światłem wiedzy i prawdy – *lux et veritas* – oraz dobra publicznego.

Sukces ma wielu ojców. Uwarunkowany jest wielością czynników i pracy wspaniałych ludzi tworzących szczecińską humanistykę na Pomorzu Zachodnim. Kłaniamy się i dziękujemy wszystkim nauczycielom akademickim, władzom uczelni, administracji regionu oraz wszystkim innym za wspólną pracę i wsparcie. Nie zapominamy o tych, którzy odeszli, tworząc tę dyscyplinę, wykształciwszy jednocześnie swoich następców: profesorów, doktorów, magistrów.

Rzesa absolwentów socjologii szczecińskiej i Pomorza Zachodniego przekroczyła tysiąc osób. Pozdrawiamy ich i wzywamy do wspólnej pracy.

Niechaj dalej rozwija się socjologia polska, która w 2010 r. ukończy 120 lat. A to przecież ciągle jest stawanie się – bycie *in statu nascendi*.

Literatura

- Albrow M. (1996), *The Global Age*. Cambridge.
- Babiński G. (2002), *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność – zróżnicowanie religijne – tożsamość*. Kraków.
- Barański M., Stolarczyk M. (red.) (2003), *Władze lokalne i regionalne w warunkach globalizacji*. Katowice.
- Bialecki T. (1965), *Przebieg procesów demograficznych i integracyjnych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1965*. „Przegląd Zachodniopomorski”, z. 6.
- Blumer H. (1969), *Symbolic Interaction: Perspective and Method*. Englewood Cliffs.
- Borkowski T., Marcinkowski A. (red.) (1996), *Socjologia bezrobocia*. Warszawa.
- Brodniak W.A., Ostrowska A. (1993), *Recesja i bezrobocie – nowe zagrożenia*. Warszawa.
- Bryniewicz W. (2004), *Geneza i dzieje socjologii morskiej*. Szczecin.
- Chałasiński J. (1935), *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia” na Górnym Śląsku*. Warszawa.
- Chmielewska B. (1964), *Wstępny projekt badań socjologicznych nad Szczecinem*. „Przegląd Zachodniopomorski”, z. 4.
- Czapliński W. (1952), *Polska a Bałtyk w latach 1632–1648*. Wrocław.
- Czyszkiewicz R. (1996), *Położenie robotników portowych Szczecina w latach 1946–1949*. „Roczniki Socjologii Morskiej” 10. Szczecin.
- Dach Z. (1993), *Ekonomiczno-społeczne skutki bezrobocia*. „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”, nr 2.
- Dahrendorf R. (1959), *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford.
- Dobrzyńska-Rybicka L. (1925), *Z socjologii „Kresów”*. „Strażnica Zachodnia”.
- Dulczewski Z. (1956), *Materiały do przebiegu zasiedlenia Ustki 1945–1947*. W: *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*. T. I i II. Poznań.
- Dulczewski Z. (1964), *Badania socjologiczne na Ziemiach Zachodnich 1945–1961*. W: *Zagadnienia demograficzne i socjologiczne Ziem Zachodnich i Północnych*. VIII Sesja Rady Naukowej TRZZ. Warszawa.
- Dulczewski Z. (1984), *Florian Znaniecki*. Poznań.
- Dulczewski Z. (red.) (1971), *Społeczeństwo Ziem Zachodnich. Studium porównawcze wyników badań socjologicznych w województwie zielonogórskim*. Poznań.
- Dulczewski Z., Kwilecki A. (oprac.) (1970), *Pamiętniki osadników Ziem Odzyskanych*. Poznań.

- Durka W. (1995), *Polsko-niemieckie pogranicze gospodarcze. Szkice z socjologii ekonomicznej*. Szczecin.
- Durkheim E. (1968), *Zasady metody socjologicznej*. Warszawa.
- Fiternicka-Gorzko M. (2004), *Miasto i model liryczny*. Szczecin.
- Frankfort Ch., Nachmias D. (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*. Poznań.
- Gazicki A., Woźniak R.B. (2002), *Spoleczna problematyka bezrobocia absolwentów w wymiarze lokalnym (skala, struktura i uwarunkowania)*. Słupsk.
- Gębski B. (1997), *Typowe zachowania bezrobotnych w obszarze przygranicznym*. W: *Bezrobocie małych miast*. Red. R.B. Woźniak. Koszalin.
- Gębski B. (2007), *Jakość starości na tle jakości życia zachodniopomorskiej ludności wiejskiej*. W: *Region zachodniopomorski – kolaż socjologiczny*. Red. A. Kołodziej-Durnaś. Warszawa.
- Goffman E. (1967), *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Garden City.
- Goffman E. (1981), *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Warszawa.
- Golinowska S. (1994), *Polityka społeczna państwa w gospodarce rynkowej. Studium ekonomiczne*. Warszawa.
- Gorzko M. (2008), *Procedury i emergencja. O metodologii klasycznych odmian teorii ugruntowanej*. Szczecin.
- Gringhuis D. (1963), *Of Ships and Fish and Fishermen*. Chicago.
- Gumplowicz L. (1909), *Filozofia społeczna*. Warszawa.
- Jacher W. (1999), *Procesy adaptacji społeczno-kulturowej ludności polskiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 roku*. „Studia Śląskie” 57. Opole.
- Jałowiecki B. (1980), *Człowiek w przestrzeni miasta*. Katowice.
- Janiszewski L. (1963), *Początki rybołówstwa dalekomorskiego w Polsce*. „Przegląd Zachodniopomorski”, z. 3.
- Janiszewski L. (1967), *Rybaczy dalekomorscy. Studium socjologiczne*. Poznań.
- Janiszewski L. (1968), *Z działalności Sekcji Socjologiczno-Demograficznej Instytutu Zachodniopomorskiego w Szczecinie*. Szczecin.
- Janiszewski L. (1970), *Prevision of Development Trends in the Realm of Culture on Sea-Going Ship*. Varna.
- Janiszewski L. (1971), *Socjologiczne badania nad ludźmi morza*. „Studia Socjologiczne”, nr 4.
- Janiszewski L. (1975), *Technological Changes in the Polish Merchant and Fishing Fleet and Their Effects on the Cultural Model of the Crew*. Amsterdam.
- Janiszewski L. (1976), *Rodzina marynarzy i rybaków morskich. Studium socjologiczne*. Warszawa–Poznań.
- Janiszewski L. (1977), *Socjologia morska. Wstęp informacyjny i bibliograficzny*. Szczecin.

- Janiszewski L. (1991), *Socjologiczne badania nad ludźmi morza*. W: *Rozwój i zmiany w społecznościach Ziem Zachodnich i Północnych Polski*. Red. Z. Silski, R.B. Woźniak. Szczecin.
- Janiszewski L. (1993), *Mniejszość niemiecka a Polacy na Pomorzu Szczecińskim*. Szczecin.
- Janiszewski L. (1994), *Morze i społeczeństwo. Ogólny zarys teorii marynizacji*. „Roczniki Socjologii Morskiej” 9. Szczecin.
- Janiszewski L. (1995), *Niemcy w świadomości Polaków. Rys socjologiczny*. Szczecin.
- Janiszewski L. (red.) (1969), *Ludzie morza*. Szczecin.
- Janiszewski L. (red.) (1970), *Kultura na statku morskim. Rozprawy z socjologii i psychologii*. Szczecin.
- Janiszewski L. (red.) (1973), *Czas wolny marynarzy na lądzie. Rozprawy i materiały*. Szczecin.
- Janiszewski L., Sosnowski A. (1984), *Socjologia ogólna. Wybór zagadnień*. Wrocław etc.
- Janiszewski L., Woźniak R.B. (1992), *Polacy i Niemcy. Sondaż opinii i postaw*. Szczecin.
- Janiszewski L., Woźniak R.B. (red.) (1991), *Morskie społeczności lokalne. Teoria i empiria*. Szczecin.
- Kabaj M. (1997), *Strategia i programy przeciwdziałania bezrobociu. Studium porównawcze*. Warszawa.
- Kołodziejczak S. (2005), *Świadomość ekologiczna społeczności terytorialnych zamieszkujących tereny przylegające do polskiej części Zalewu Szczecińskiego*. Szczecin.
- Konecki K. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa.
- Koselnik B. (1960), *Niektóre problemy industrializacji polskich portów morskich*. Szczecin.
- Kozłowska U. (2008), *Stoczniowcy Szczecina w procesie przemian społecznych. Studium socjologiczne Stoczni Szczecińskiej S.A.* Szczecin.
- Krzysztofek K., Szczepański M. (2002), *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informatycznych*. Katowice.
- Kuźma L. (1972), *Ekonomia portów morskich*. Gdańsk.
- Kwilecki A. (1970), *Ziemie Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej. Wybór tekstów*. Poznań.
- Kwilecki A. (1972), *Socjologia a procesy społeczne na Ziemiach Zachodnich 1945–1970*. „Przegląd Zachodniopomorski”, z. 2.
- Kwilecki A. (1982), *Z pogranicza problematyki narodowej i międzynarodowej. Studia i szkice*. Warszawa.

- Kwilecki A. (red.) (1968), *Spoleczne problemy przedsiębiorstw przemysłowych*. Szczecin.
- Lasek S. (1977), *Absolwenci szczecińskich szkół wyższych*. Szczecin.
- Leoński J. (1998), *Spoleczeństwo szczecińskie jako społeczeństwo migrantów*. W: *Spoleczne problemy regionu*. Red. R. Czyszkiewicz. Szczecin.
- Lepszy K. (1947), *Dzieje floty polskiej*. Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin.
- Markiewicz W., Rybicki P. (red.) (1967), *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*. Poznań.
- Mead G.H. (1975), *Umysł, osobowość i społeczeństwo*. Warszawa.
- Michalak A. (2002), *Lokalni wyborcy samorządowi. Socjologiczne studium politycznych zachowań wyborców*. Szczecin.
- Michnal W. (1979), *Przemiany społeczno-kulturalne wsi podszczecińskiej*. W: *Kolbacz. Przeszość i terażniejszość*. Red. L. Turek-Kwiatkowska. Szczecin.
- Mielniczuk D. (2008), *Przejawy społeczno-kulturowej adaptacji Ukraińców w powiecie stargardzkim po 1947 r. komunikat z badań*. Stargard Szczeciński – Szczecin.
- Milian L. (1970), *Zarys systemu działalności kulturalno-oświatowej we flocie morskiej*. W: *Kultura na statku morskim. Rozprawy z socjologii i psychologii*. Red. L. Janiszewski. Szczecin.
- Mlonek K. (1999), *Bezrobocie w Polsce w XX wieku w świetle badań*. Warszawa.
- Moore W.E. (1966), *Global Sociology: The World as a Singular System*. „American Journal of Sociology” 71, No. 5.
- Nikitorowicz J. (1995), *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*. Białystok.
- Olchowy T. (1966), *Profilaktyka zdrowia psychicznego marynarzy*. Gdynia.
- Parsons T. (1971), *The System of Modern Societies Structure*. New York.
- Polańska A. (1965), *Zawód rybaka morskiego w Polsce*. Gdynia.
- Sadaj B. (1963), *Udział szkoły i nauczyciela w procesach integracyjnych ludności wiejskiej woj. szczecińskiego w latach 1945–1960*. Poznań.
- Sadaj B. (1967), *Spoleczno-zawodowe problemy nauczycieli w Polsce Ludowej na przykładzie woj. szczecińskiego*. Szczecin.
- Sadowski A. (1995), *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok.
- Smith A. (1979), *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*. Warszawa.
- Sosnowski A. (1984), *Środowisko społeczno-zawodowe marynarzy*. Warszawa–Poznań.
- Stasieniuk Ź. (2008), *Zbiorowość marynarzy w procesie przemian*. Szczecin.
- Strauss A.L., Corbin J. (1997), *Grounded Theory in Practice*. Sage.
- Szacki J. (red.) (1995), *Sto lat socjologii polskiej*. Warszawa.
- Szudlarek T. (1992), *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*. Kraków.

- Tarnowska-Jakóbiec U. (1996), *Więzi emocjonalne w rodzinach marynarzy i rybaków*. „Roczniki Socjologii Morskiej” 10. Szczecin.
- Terelak A. (2004), *Koncepcje rozwoju grupy ekspertów dla wybranych powiatów województwa zachodniopomorskiego*. Warszawa.
- Terelak A., Durka W., Klepajczuk B., Kołodziejczak S. (2006), *Liderzy lokalni w procesie odnowy wsi. Odniesienia socjologiczne*. W: *Formy przywództwa*. Red. A. Piasecki. Kraków.
- Terelak A., Kołodziejczak S. (2008), *Pogranicze jako obszar adaptacji transkulturowej. Proces tworzenia się lokalnej społeczności osiedleńców a zastane elementy obcej kultury materialnej*. W: *Spółczesność pogranicza polsko-niemieckiego. Wyzwania i dylematy*. Red. R.B. Woźniak, Ż. Stasieniuk. Szczecin.
- Turek-Kwiatkowska L. (1989), *Udział szkolnictwa wyższego i regionalnych stowarzyszeń naukowych w przemianach społecznych na ziemiach zachodnich i północnych Polski*. W: *Nauka wobec przemian w społecznościach ziem zachodnich i północnych Polski*. Red. Z. Silski. Opole.
- Turek-Kwiatkowska L. (red.) (1979), *Kolbacz. Przeszłość i teraźniejszość*. Szczecin.
- Turner J.H. (1985), *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa.
- Turner J.H. (1998), *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*. Poznań.
- Turner J.H. (2004), *Struktura teorii socjologicznej*. Wydanie nowe. Warszawa.
- Winięcka H. (1980), *Z socjologicznej problematyki muzealnictwa. Muzeum miasta*. Szczecin.
- Woźniak R.B. (1969a), *Psychospołeczne problemy szkolenia stoczniovców na przykładzie Stoczni im. A. Warskiego w Szczecinie*. „Przegląd Zachodniopomorski”, z. 1.
- Woźniak R.B. (1969b), *Struktura społeczno-zawodowa stoczniovców Szczecina*. „Nautologia”. Szczecin.
- Woźniak R.B. (1970), *Zainteresowania i aspiracje rybaków zalewowych*. W: *Kultura na statku morskim. Rozprawy z socjologii i psychologii*. Red. L. Janiszewski. Szczecin.
- Woźniak R.B. (1976), *Stoczniovcy Szczecina. Studium socjologiczne Stoczni im. Adolfa Warskiego*. Szczecin.
- Woźniak R.B. (1979), *Struktury społeczności małych miast*. Warszawa–Poznań.
- Woźniak R.B. (1991), *Spółczesność miasta portowego w procesie zmian*. Szczecin.
- Woźniak R.B. (1992), *Problemy badań socjologicznych nad miastami portowymi w makroregionie morskim*. „Studia Socjologica”, nr 3.
- Woźniak R.B. (1993), *Teoretyczne problemy socjologii miasta portowego*. „Roczniki Socjologii Morskiej” 7. Szczecin.
- Woźniak R.B. (1995), *Spółczesność lokalna bezrobotnych*. Szczecin–Koszalin.

- Woźniak R.B. (1996), *Floriana Zanieckiego koncepcja sił społecznych i jej współczesna doniosłość*. W: *Socjologia polityczna Floriana Zanieckiego a współczesna polityka*. Red. O. Sochacki. Gdańsk.
- Woźniak R.B. (1997), *Obraz Niemiec i Niemców w świadomości polskiej młodzieży pogranicza*. Szczecin.
- Woźniak R.B. (1999), *Socjologiczne implikacje migracji cudzoziemców w Polsce. Studium pogranicza polsko-niemieckiego*. Szczecin.
- Woźniak R.B. (2002), *Zarys socjologii edukacji i zachowań społecznych. Ku społeczeństwu otwartej edukacji*. Szczecin.
- Woźniak R.B. (2005a), *Pogranicza globalizacji i globalistyki*. W: *Współczesne społeczeństwo polskie a wyzwania integracji europejskiej. Studia i materiały*. Red. J. Leoński i R.B. Woźniak. Szczecin.
- Woźniak R.B. (2005b), *Socjoglobalistyka wobec problemów nautologii i ekologii społecznej*. „Roczniki Socjologii Morskiej. Annuals of Marine Sociology” 16. Gdańsk.
- Woźniak R.B. (2006), *Sozoglobalistyka morska (Marine sozoglobalistics)*. „Roczniki Socjologii Morskiej. Annuals of Marine Sociology” 17. Gdańsk–Szczecin.
- Woźniak R.B. (2007), *Socjoglobalistyka. Problemy i konsekwencje*. Koszalin.
- Woźniak R.B., Silski Z. (red.) (1989), *Marynizacja jako kategoria teoretyczna i jako proces społeczny*. „Przegląd Zachodni”, nr 5/6. Szczecin.
- Woźniak R.B., Stasieniuk Ż. (red.) (2007), *Spółczesność polsko-niemieckiego. Wyzwania i dylematy*. Szczecin.
- Wszęborowski K. (1989), *Dokerzy gdańscy. Studium socjologiczne*. Gdańsk.
- Żechowski Z. (1973), *Przemiany małych miast w procesie uprzemysłowienia. Studium socjologiczne*. Poznań.
- Znaniński E., Ziółkowski J. (1984), *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań? Dwa konkursy: 1928 i 1964*. Warszawa–Poznań.
- Znaniński F. (1931), *Siły społeczne w walce o Pomorze*. W: *Przyszłość i kultura*. Red. J. Borowik. T. II. Toruń.
- Znaniński F. (1935), *Socjologia walki o Pomorze*. Toruń.
- Znaniński F. (1992), *Socjologia bezrobotnych*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1. Warszawa.
- Żygułski K. (1962), *Repatrianci na Ziemiach Zachodnich. Studium socjologiczne*. Poznań.